

Atmosfære i den byggede kulturarv

Af Nina Ventzel Riis, ph.d.-studerende, arkitekt MAA

Artiklen er skrevet i forbindelse med et igangværende ph.d.-projekt på Arkitektskolen Aarhus. Ph.d.-projektet omhandler *Dokumentation af den Arkitektoniske Kulturarv* og undersøger, hvordan vi kan optimere kvaliteten af de dokumentationer, vi udøver nu og i fremtiden i forbindelsen med registreringen af vores arkitektoniske kulturarv. I stedet for at arbejde med at forbedre og optimere de metoder vi allerede kender og bruger og som oftest behandler de kvantitative værdier i den arkitektoniske kulturarv, omhandler projektet problematikken omkring registreringen og håndteringen af de kvalitative værdier i den arkitektoniske kulturarv.

Udendørs rum er også fyldt med atmosfærer. Denne kirkeruin på Skotlands vestkyst har stået uberørt hen i mange år og er nu i gang med at blive tilbageerobret af naturen. I og omkring ruinen er der en stemning, der både leder tanker hen på den religiøse og kirkelige handling samtidig med, at man føler sig tæt på naturen og dens materialer. Kultur og natur smelter sammen både udenfor og inde i ruinen, og samtidig iscenesætter ruinens arkitektoniske elementer naturen omkring den. Foto: Nina Ventzel Davidsen.

Tiden - en ekstra dimension i den arkitektoniske kulturarv

Den arkitektoniske kulturarv består af en række materialer - tunge materialer som sten, mørtel, træ og andre naturmaterialer. Det er disse materialer, der udgør værket og uden dem ville værket ikke eksistere. Men er det kun materialerne der udgør værket? Hvad med de rum og rumligheder der opstår ud fra materialerne og arkitektens eller bygmesterens idé om, hvordan materialerne skal sættes sammen? Og hvad med de atmosfærer, stemninger og historier størstedelen af den byggede kulturarv emmer af?

Den arkitektoniske kulturarv indeholder en mængde kvaliteter blandt andet i form af spor efter tidligere generationers liv, patina og aftryk efter ombygninger, tilbygninger, forfald og så videre. Disse reminiscenser rummer alle begrebet *tid*, som i kulturarvsøjemed ses som en kvalitet, der tilfører bygningerne en ekstra dimension. Denne ekstra dimension er måske netop dét, vi imponeres af, når vi udpeger bygninger til at høre under kategorien *kulturarv* og dermed noget, der er værd at passe på og give videre til fremtidige generationer.

Men hvordan passer man på noget, man ikke ved, hvordan man skal håndtere, beskrive eller registrere? Hvordan udpeger vi kvalitative og ofte uhåndgribelige værdier, hvis vi ikke ved, hvor de er, hvordan de er, og hvordan de opfører sig under forskellige omstændigheder?

Uden denne viden, er der stor risiko for, at vi overser en række værdier, der er med til at udgøre helhederne i de arkitektoniske kulturarvsværker. Dette kan medføre, at vi glemmer disse værdier i vores registreringer til eftertiden, men endnu værre; at vi glemmer, negligerer eller overser disse værdier i restaureringer, transformationer og andre indgreb i bygningerne. Hvis man overser at registrere de kvalitative værdier forud for en restaurering eller anden transformationsproces, vil jeg betegne som et stort tab for den arkitektoniske kulturarv, idet der i det forestående indgreb ikke vil blive taget hensyn til eller være en bevidsthed omkring disse værdier og deres vigtige rolle i kulturarven. Risikoen for at værdierne „restaureres væk“ er stor og ses meget ofte i restaureringsopgaver, hvor arbejdet er udført uden en god og grundig forundersøgelse udført af en kompetent professionel inden for faget. Ofte sker det, at „det særlige“ ved bygningen er væk, når restaureringen er fuldendt. Atmosfæren, stemningen, ånden ved netop dette sted er druknet i et alt for pænt og glat udtryk, der hører nybyggeriet til og ikke tager hensyn til den kvalitet, historiske bygninger er så heldige at besidde - den ekstra dimension, tiden.

Historiens aftryk

Alt for ofte sker det, at restaureringer og andre transformerende indgreb i kulturarven (og for så vidt også i resten af bygningsmassen) foretages uden viden om det, man arbejder med. Det er ikke nok at kunne formgive, når vi arbejder med den arv, der skal fortælle mange fremtidige generationer om vores kulturhistorie, bygningshistorie og historie generelt. Historierne ligger gemt i materialet i form af de spor, levn, sår og ar, som en bygning med mange år bag sig som regel er i besiddelse af. Disse levn efter tidligere tiders levede liv ses i materialerne, men kan opleves som et „negativ“ i materialet. Det er altså det materiale, som er slidt væk, der fortæller historien om det levede liv, mens det materiale der er tilbage, fortæller historien om noget håndgribeligt (hvad er materialet lavet af, hvordan, hvornår og af hvem?). Negativet, historiens aftryk, fortæller historien om de mange hundrede års gåen frem og tilbage på gulvbrædderne i det lille bondehus eller om det glatpolerede messinghåndtag på døren i herregårdenes fine stuer - altså historierne om det levede liv, som er de historier, kulturarven også kan og skal fortælle.

Til forskel fra bygningens hundrede procent originale tilstand kan man sige, at en bygning med en historie bag sig har fået en ny form efter de mennesker, der har levet i og brugt bygningen.¹ Et rum, der lige er opført, har derfor en anden atmosfære end den, der vil være i det samme rum efter x antal generations brug. Rummet er „slidt i kanterne“, det levede livs spor har sat sig, og atmosfæren der strømmer ud

fra materialet og møder den besøgende, er en anden fordi udgangspunktet, materialet, har ændret form gennem slid og aftryk. Tiden har sat sine spor, og det er man sjældent i tvivl om, når man står i et historisk bygningsværk, hvor der er taget hensyn til tidens spor og „det levede liv“ gennem tidligere indgreb.

Atmosfærebegrebet

Som jeg er inde på i ovenstående afsnit, er min forståelse af atmosfære, at det er karakteren af det negative, der opstår mellem de afgrænsende materialer i et rum eller på et sted. Negativet skabes, når materialer mødes, og der opstår rumligheder, hvad end det er indendørs eller udendørs. Atmosfære er derfor altid til stede, men kan være af forskellige karakter alt efter rummets proportioner, materialer, indretning og så videre. Et menneske, der entrer et rum, vil altid sanse noget, om det så er en stor oplevelse eller en intetsigende tomhed, så vil vi, som de sansende kroppe vi er, føle et eller andet i forhold til det rum vi opholder os i. Jeg mener derfor ikke, at man kan snakke om det atmosfæreløse rum eller sted, men at man i stedet for kan stille spørgsmålstejn ved, hvilken atmosfære der findes i et givent rum eller på et givent sted. Udtrykket „rummet var fyldt med atmosfære“ er derfor ikke brugbart, idet alle steder og rum er fyldt med atmosfære. I stedet kan vi diskutere, hvilken type atmosfære et rum har, eller hvilke kvaliteter atmosfæren i et rum besidder.

Niels Albertsen, professor på arkitektskolen Aarhus, stiller i sin artikel *Urbane Atmosfærer* fra

Vestfløjen på Ørslev kloster er indhyllet i en spartansk og minimalistisk atmosfære, hvor arkitekturen står klar, stringent og stort set rensat for inventar. Igen er det rummets proportioner, materialer og dagslysindfald samt dagslyskarakter, der skaber atmosfæren.

Foto: Nina Ventzel Davidsen

1999 spørgsmålet: „Hvor befinder en atmosfære sig egentlig, er den en egenskab ved tingene, hører den hjemme hos os, eller er den noget midt imellem?“, og han fortsætter længere nede i teksten: „Det er ikke os der projicerer vores indre stemthed over i rummet, men omvendt os der gribes og stemmes anderledes af rummets specielle atmosfære“ Ifølge Albertsen (inspireret af den tyske filosof Gernot Böhme) befinder atmosfæren sig mellem os og de egenskabsbestemte ting, mellem subjekt og objekt. „Atmosfæren er en fælles virkelighed for det der sanses og den der sanser“.²

„Om menneskene er fuldstændig bevidste om det eller ej, så får de støtte og næring fra ‚atmosfæren‘ af de ting de lever i og med“ Frank Lloyd Wright

At vurdere atmosfære – at håndtere det uhåndterbare

Gernot Böhme taler om atmosfæren som et genuint politisk begreb, som kirker „skaber atmosfærer af hellighed og ydmyghed“ og på slotte „skaber herredøme-atmosfærer“.³ Dygtige arkitekter har altid arbejdet med at skabe bestemte atmosfærer, der sætter mennesket i en bestemt sindsmæssig stemning. At indtænke mennesket og dets følelsesmæssige sanseapparat i arkitekturen er med til at skabe god arkitektur, som vi har lyst til at blive ved med at genbruge generation efter generation, og jeg mener derfor, at atmosfærebegrebet og kulturarvsbegrebet er mere afhængige af hinanden, end der tidligere er lagt op til.

Materialets karakter, udformning på dagslysindtag samt dagslysets karakter og rummets proportioner er alle kvaliteter, der tilsammen skaber en særlig oplevelse, når man besøger historiens fantastiske arkitektoniske levn. Her er det et rum i badeanstalten i Pompeji, der rummer en ganske særlig atmosfære. Foto: Nina Ventzel Davidsen

Når vi udpeger bygninger til at høre under den arkitektoniske kulturarv, og derfor erklærer dem fredede eller bevaringsværdige, sker dette naturligvis ud fra en bred vifte af vurderinger. Et kendt vurderingsredskab, der stadig er i brug, er SAVE-metoden

(Survey of Architectural Values in the Environment) der blandt andet tager udgangspunkt i og bruges af Kulturarvsstyrelsen i deres for nyligt påbegyndte gennemgang af Danmarks cirka 9000 fredede bygninger. SAVE vurderer bygninger i forhold til arkitektonisk værdi, kulturhistorisk værdi, miljømæssig værdi, originalitet og tilstand. Som noget nyt har Kulturarvsstyrelsen i deres nye skema til gennemgangen af de fredede bygninger forsøgt at inkorporere en værdivurdering af den stemningsmæssige oplevelse af de fredede bygninger. Det er glædeligt at se, at man har forsøgt at få de mere kvalitative, immaterielle værdier registreret, om end forsøget måske ikke er så gennemtænkt. For hvordan bærer man sig ad med at beskrive, vurdere og efterfølgende håndtere disse værdier på en måde, så vi kan bruge disse oplysninger i fremtiden? Hvordan beskrives og vurderes en atmosfære, når vi endnu ikke helt ved, hvad en atmosfære eller en stemning er? Og hvordan indskrives man denne type værdier i et skema?

Atmosfære – en karakteristik

Som tidligere nævnt, mener jeg, at atmosfære er en evig tilstedeværende størrelse. Det atmosfærefyldte overfor det atmosfæreløse rum findes ikke, for atmosfære er i alle rum. I stedet findes der mange forskellige karakteristika af atmosfærer alt efter, hvilket sted eller rum man befinder sig på eller i. Atmosfæren udstråler fra materialet, og materialet har altid en historie, som er forskellig fra sted til sted. Historien kan være lang eller kort og dramatisk eller udra-

matisk. Det, der skaber atmosfæren, er de fortællinger, som ligger i det materiale, der afgrænser det sted eller rum, vi befinder os i. Materialer, spor og tid er derfor alle faktorer, der skaber atmosfære. Derfor er atmosfærer forskellige og foranderlige.

Hvis atmosfære udspringer af materialet, og den tid materialet har eksisteret, er det oplagt at spørge, om atmosfære så er proportionalt med tid? Er der for eksempel mere atmosfære i Aarhus Domkirke end i en kostald fra forrige århundrede? Og ville dette være omvendt, hvis kostalden var ældre end domkirken? Da atmosfære må siges at være en kvalitativ størrelse, der ikke lader sig måle, er det svært at tale om proportionelle forhold i forbindelse hermed. Og hvad er i øvrigt mere eller mindre atmosfære? I stedet kan man måske tale om større eller mindre intensitet i forhold til atmosfære. I et materiale der er 800 år gammelt, er der givetvis flere spor, mere slid og mere historie, end der er i et materiale, der er 100 år gammelt. Derfor kan man måske godt tale om, at atmosfæreintensiteten er mere koncentreret i ældre rum end i yngre.

Begrebet *atmosfære* optræder både i ental og flertal. Jeg er af den overbevisning, at der på ét sted eller i ét rum, kun kan være én atmosfære til stede. At atmosfære er summen af alt, hvad der findes i et rum. Materialer, proportioner, dagslys, kunstlys, inventar, antal og sindstilstand hos tilstedeværende subjekter og så videre. Der kan være mange kvaliteter, værdier og elementer i et rum, og atmosfæren er den samlede sum af alt, hvad der findes i rummet.

Vi omgiver os dagligt med atmosfære og stemninger, hvad end vi vil det eller ej, og som Frank Lloyd Wright siger, får vi støtte og næring fra vores omgivelser. Derfor er det heller ikke lige meget, hvad vi gør ved vores byrum. Ændringer skal overvejes nøje og balancen mellem nyt og gammelt skal vægtes højt. Her ses et „Før og efter billede“ fra Jægergårdsgade i Århus. Billederne er taget fra samme fortovsflise og med samme vinkel og viser på billedet til venstre, hvad man har valgt at rive ned for at få plads til det, vi ser på billedet til højre. I mange byer ser man desværre ofte god arkitektur fyldt med historier, atmosfære og en skala, vi som mennesker kan forholde os til, vige pladsen for detaljeløse, kedelige facader i ærgerlige materialer. Foto: Lars Bock

Atmosfære og autenticitet

En vigtig diskussion inden for atmosfære og kulturarv er diskussionen om autenticitet. Kan atmosfære være uautentisk? Hvis atmosfære, som jeg beskriver det, udspringer af materialet og den tid og historie, som

materialet har bag sig, så er atmosfære altid ægte, idet den følger materialet. Man kan dog inddrage et eksempel som Den Gamle By, hvor man har forsøgt at flytte historiske bygninger og deres atmosfære. Er atmosfæren ægte her? Kan den være uægte? Jeg er af

den overbevisning, at selvom atmosfære og tid hører sammen, fordi atmosfære udspringer af materialet og dets liv gennem tid, så mener jeg ikke, at atmosfære kan have en alder. Atmosfære er lige nu og her, og det vi sanser og oplever, er altid en ægte oplevelse, fordi den foregår i nuet mellem subjekt og objekt. Dog skal vi være bevidste om, at oplevelsen kan være iscenesat og konstrueret for at fortælle os en historie. Materialet kan derfor også være iscenesat og for eksempel se ældre ud, end det er, og hvis vi oplever materialet og dets udstråling som utroværdigt, vil vores atmosfæreoplevelse derfor også bære præg heraf.

Atmosfære - fremtidens udfordring i dokumentationsprocessen

Atmosfære er et flersanseligt fænomen, og vi bør derfor opgradere vores dokumentationsmetoder indenfor arkitekturen, således at vi ikke „kun“ fokuserer på det, der kan ses, og som vi i forvejen har ord til at beskrive.⁴ At kaste sig ud i at beskrive de kvalitative værdier i den arkitektoniske kulturarv kræver, at vi

for det første er åbne over for, at andre sanser end synssansen kan bruges og gøre sig gældende i vores fremtidige dokumentationer. For det andet er det nødvendigt at finde frem til en diskurs, der gør det muligt for os at registrere, dokumentere, håndtere og diskutere værdier, der ikke altid viser sig at være målbare eller indgå i en historisk kendt kontekst og dermed i en kendt terminologi. Hvis vi i fremtiden begynder at se på værdierne i den arkitektoniske kulturarv med fænomenologiske briller i stedet for den overvejende naturvidenskabelige tilgang, vi har til faget i dag, vil det åbne for, at vi i fremtiden kan forsøge at dokumentere de værdier, som vi alle føler, fornemmer og kender i den arkitektoniske kulturarv, men som ikke er at spore i de dokumentationer, vi udfører i dag. Ved at indtænke kroppen og dens sanseapparat samt oversættelsen af informationer fra oplevelse til dokument, vil vores dokumentationer i fremtiden blive rigere og bedre til at formidle historier, oplevelse og følelser videre til arvingerne af vores arkitektoniske kulturarv.

Naturfænomener som for eksempel tæt tåge kan ændre på de rum, vi er vant til at færdes i. En gade, en plads eller et landskab kan derfor ændre karakter fra det ene øjeblik til det andet, fordi udsynet begrænses, og det vi kan se, sløres. I en sådan situation er det ikke kun den visuelle sans der påvirkes. Lydniveauet dæmpes og følelsen af kulde eller fugt lægger sig på huden. Atmosfæren bliver næsten fysisk og omklamrende, når man befinder sig midt i et naturfænomen som dette.
Foto: Nina Ventzel Davidsen

Litteraturliste

Exner, Johannes: *Den historiske bygnings væren på liv og død*, i: Ellen Braae og Maria Fabricius Hansen: *Fortiden for tiden – Genbrugskultur og kulturgenbrug i dag*, Århus 2007.

Albertsen, Niels: *Urbane atmosfærer*, i *Sociologi i dag* nr. 4, 1999 s. 5-29.

Böhme, Gernot: „Atmosphere as the fundamental concept of a new aesthetics“, I *Thesis Eleven*, nr. 36, 1993, s. 113-126.

Noter:

1. Her henvises til Johannes Exners originalitetsbegreb: „Originalitet (oprindelighed) defineres som den grad af ægthed, som bygningen besidder på et givent tidspunkt i sit procesforløb, vurderet i forhold til den genesistilstand, tidspunktet, da den blev skabt, den eneste gang den var 100 procent original“ (Fortiden for tiden, s. 61).
2. Albertsen s. 2.
3. Albertsen s. 5.
4. Albertsen s. 4.